

VALENTLIK TEORIYASIN ÚYRENIWGE TIYISLI

G.Esemuratova

QMU 2-kurs magistranti

Filologiya tariyxında valentlik teoriiyası 1948-jılda S. D. Keunelson tárepinen islep shıǵılıp, tómendegishe anıqlama beriledi: “Sózdiń gáp qurılmasında qatnasıwı qásiyetlerinen tiykarǵısı basqa sózler menen belgili bir kombinaciya tiykarında sáwleleniwi valentlik dep ataladı” [1].

Keyinirek bolsa L. Ten'er feyildiń valentlik teoriiyasın islep shıǵıwı, gáptiń verbosentrizm konsepsiyasınıń rawajlanıwına tiykar boldı. Biraq sintaktikalıq qatlamda valentlik teoriiyası filologlar tárepinen túrlishe pikirler bildirildi, yaǵniy “...sózlerdiń basqa sózler menen birigiw mánisi túsiniyse” [2].

Ulıwma alganda valentlik teoriiyası tildiń barlıq qatlamlarında keń qollanılmaqta, fonologikalıq qatlamda leksikalıq qatlamda kópshilik ilimpazlar tildiń leksikalıq qatlamında feyildiń leksikalıq mánisinen kelip shıǵıp, feyillerdi gáp qurılmasında basqa sintaktikalıq birlikler menen birigiwi múmkinshiliklerinen kelip shıǵıp bir valentlik, eki valentlik hám t.b. larǵa ajıratıp izertlegen [3].

I. B Dolinineniń pikirinshe: “Valentlik – lingvistikalıq analizdiń bir qatlamdaǵı elementlerdiń bir – biri menen birigiw imkaniyatların esapqa alǵan halda, bul birinshi imkaniyatları olardıń ishki qásiyetleri bolıp, oǵan birinshi náwbette onıń semantikalıq jaǵdayı dep esaplawǵa ayıladı” [4]. Ádetde valentlik haqqında ayılǵanda taksakomikalıq elementler haqqında ayıladı biraq sóz dizbekler valentligi boyınsha sóz baradı.

Kóbinese izertlewler feyil valentligin sózliklerde berilgen feyildiń leksikalıq mánisinen kelip shıǵadı. Álbette, sózliklerge teskeri, valentlikti anıqlaw maqsetine sáykes kelip, feyillerdiń leksikalıq mánisleri ayırım sózliklerde tolıq ayıladı. Ásirese, bunday jaǵday N. N. Stepanova hám Ye. V. Rozovalerdi monografikalıq usılarında kózge taslanadı [5].

Hátte tuwısqan bolmaǵan tiller mısasında gáp qurılmasın analizlewde valentlikti anıqlawda, bayanlawısh ornında kelgen feyildiń leksikalıq mánisinde aytıp otedi.

Túrlishe klassqa baǵınıńqı sózler valentligi házirgi zamanda kóplegen izertlewlerdiń tiykarǵı jumıs ob'ekti bolıp qalmaqta. Bul tarawda kóbirek feyilge qaratıladı, sebebi onıń valentlik qásiyetleri gáp qurılmasına anıqlıq kiritedi. Bunday jaǵdaylarda feyillerdi bir valentlik, eki valentlik hámde kóp valentlik, nolge teń valentliklerge ajıratıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

TIL HÁM AWDARMA MÁSELELERI

V ilimiy maqalalar toplami

Nemis tili mısasında feyillerdi bir valentlige ajıratıwda shaxssız feyillerdi esapqa aladı. Ayırım filologlardıń pikirinshe bayanlawısh wazıypasında kelgen feyil sub'ekt hám ob'ekt penen birigib kelse, bir valentlik feyil dep esaplansa, sub'ekt hám ob'ektten tısqarı (pısıqlawısh, maqset, sebep, orın hám t.b) sıyaqlılar menende birigib kelse kóp valentli feyil bolıp tabıladı [6]. Inglis tili mısasında feyillerdiń valentliklerin anıqlawda, olardı leksikalıq – semantikalıq gruppalarǵa ajıratıp izertlewdi aytıp otedi.

Valentlik leksikalıq qatlamda feyil bazasında qaralǵanda mazmundı názerden shette qaldırmaw kerek. Hár ekewinde proporcionallıǵı, yaǵniy mazmunı valentliklerge sáykes keliwi predmet feyil menen yamasa kómekshi feyildiń predikat penen keliwi, predikattıń argumenti feyildi tolıqtıratuǵın atlıqlar menen sáykes keledi. Bunday jaǵdayda feyildiń mazmunı valentligi onıń qanday atlıqlar menen birigiw múmkinshilikleri bolsa ol sub'ekt–ob'ekt funkciyaları arqalı anıqlanadı [1].

Valentlik teoriyasın latin tilinen inglis tiline qaray kelgen atlıqlarda sóz jasalıw valentligin leksikalıq qatlamda sáwleleniwine háreket. Biraq valentlik degende atlıq jasaytuǵın qosımshaları sózlik penen sheklenedi. Bunnan tısqarı N. N. Bilimovich ilimiy usılında prefikssız feyillerdiń leksikalıq – semantikalıq sub'ekt valentlik haqqında ayırım pikirlerin bayan etip, tildiń leksikalıqtan sintagmaǵa ótip gáptiń baslawıshı hám bayanlawıshınıń birigiwın valentlik dep esaplaydı [7].

Joqarıda berilgen faktlerden kelip shıǵıp, valentlikti anıqlawda tiykarınan “вербо центризм” koncepsiyasınan kelip shıqqan halda, feyillerdi tiykarınan 4 gruppǵa bóledi:

Nolge teń valentli feyiller: to drizzle, to rain, to snow, to freeze;

Bir valentli feyiller awıspasız: to doze, to travel, to back, to blink, to cough, to joint;

Eki valentli feyiller awıspalı: to answer, to attack, to begin, to gow, to keep, to love;

Úsh valentli feyiller: to say, to tell, to give, to present [2]. Bul jumısta tiykarınan qatnasıwshılar ieararxiyasına tayanadı: baslawısh–birinshi qatnasıwshı, quralsız tolıqlawısh–ekinshi qatnasıwshı, qurallı tolıqlawısh–úshinshi qatnasıwshılar esabınan valentliktiń sanı anıqlanǵan.

I. Yerben bolsa tek ǵana gáp qurılmasında baslawısh hám tolıqlawısh feyil valentligin anıqladı, bálkim pısıqlawısh, predikativli anıqlawısh hám predikativler hám feyil valentligin anıqlawǵa járdem beredi dep ápiwayı gáp qurılmasın tórt modelge boledi:

1) bir valentli feyil menen: the woman is napping.

2) eki valentli feyil menen: the cat caught a mouse.

3) úsh valentli feyil menen: the mother teaches her daughter to sew.

4) tórt valentli feyil menen: the father is writing. A letter to his son with the pen [8].

Logikalıq valentlik – logikalıq predmetler bir neshe bos argumentlerge iye bolıwı inabatqa alınsa, semantikalıq valentlik – feyiller bul kontekstke mánis tárepten sáykes keletuǵın sintaktikalıq birliklerdi talap etedi. Sintaktikalıq valentlik bolsa bos jaylardı májburiy yamasa fakul'tativ tárizde basqa sintaktikalıq birlikler menen tolıqtırılıwına aytıladı.

Yu. D. Aprelyannıń pikirinshe “...valentlik úsh kóriniske iye: semantikalıq, leksikalıq, sintaktikalıq. Semantikalıq valentlik – sózdiń bir anıq semantikalıq belgisi tiykarında basqa sóz birlikleriniń baylanısıwı bolsa, leksikalıq valentlik bolsa anıq sózlerdiń sanına qaray sózlerdiń baylanısıwına aytıladı. Sintaktikalıq valentlik ayırım sóz birlikleriniń basqa sózler menen basqarıwına yamasa basqarıw imkanıyatları esabına alınadı [9].

Solay eken, valentlik teoriiyası filologlar ortasında túrlishe aytılwı, bul teoriyanıń tartıs talap máselelerden biri ekenliginiń guwası boldıq. Bul jumısımızda barlıq filologlardıń valentlik haqqındaǵı pikirlerin hár tárepleme analiz qılmastan, biz tiykarınan valentlikti gáp qurılmasında sintaktikalıq qatlamda sintaktikalıq baylanıslar bazasında faktikalıq mısallardı analizlew menen shekleniwdi ábzal kórdik.

Paydalanılǵan ádebiyatlardıń dizimi:

1. Keunelson S.D. Valency and Valency Grammar. Encyclopedia of Language and Linguistics. – Oxford: Pergamon, 1948.
2. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
3. Пешковский А.М. Синтаксис английского языка. Изд.2. – М.: Изд-во Едиториал УРСС.2002. –С. 31.
4. Долине И.Б. Основы английской морфологии. – М.: Высшая школа, 1994. – 126 с.
5. Степанова Н.Н, Розовалер Е.В.. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М., 1978. – С. 9-10.
6. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. – Leipzig, 1972.
7. Билимович Н.Н. Проблемы системного описания синтаксиса. – М., 1974.
8. Эрбен И. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л.: Наука, 1980.
9. Апрелян Ю.Д. Члены предложения и части речи. – Л.: Наука, 1978. – 387 с.